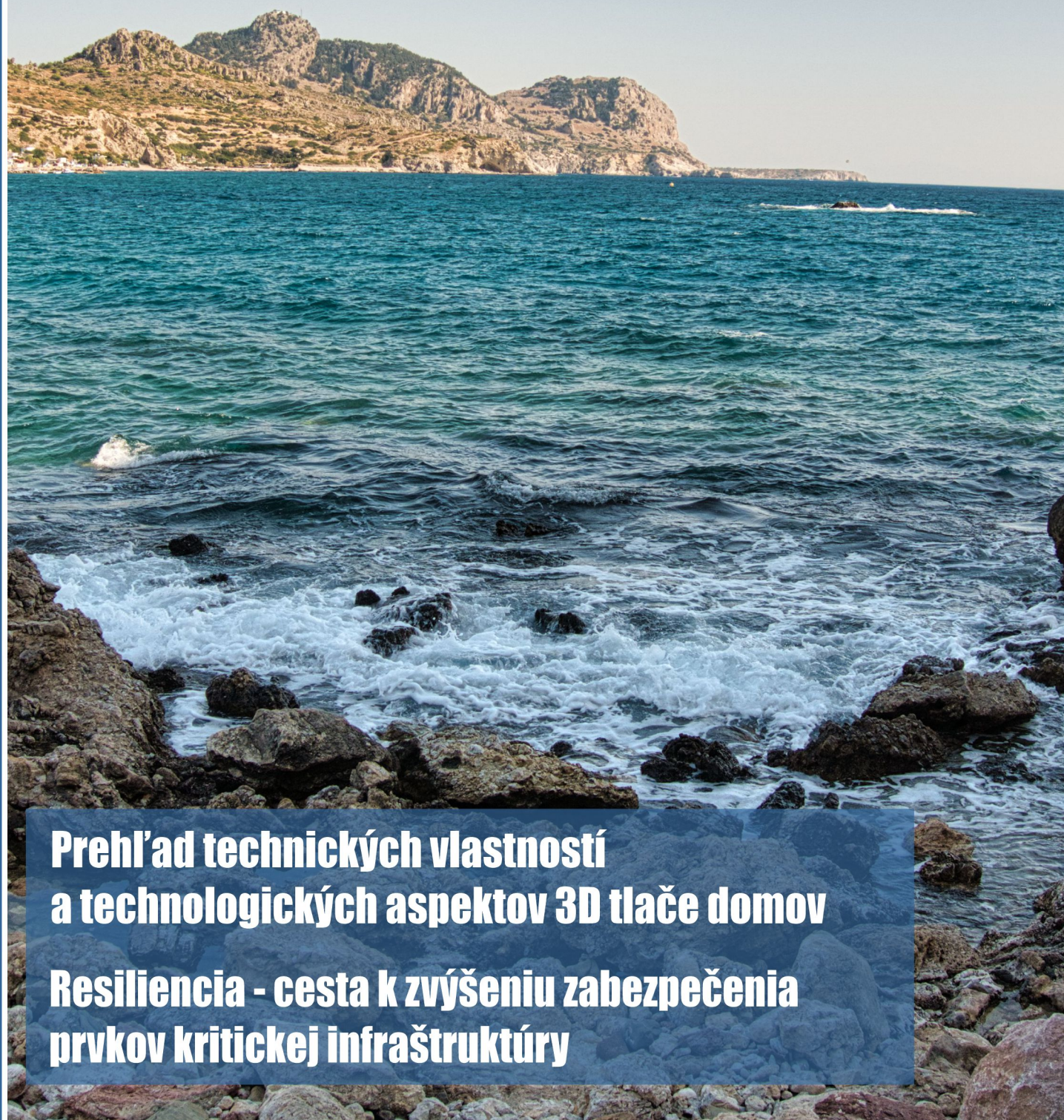

Mladá veda

Young Science

**Prehľad technických vlastností
a technologických aspektov 3D tlače domov**

**Resiliencia - cesta k zvýšeniu zabezpečenia
prvkov kritickej infraštruktúry**

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Číslo 2, ročník 7., vydané v decembri 2019

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Stredozemné more. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišín, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra verejnej ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

RNDr. Richard Nikischer, Ph.D. (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

VYBRANÉ ASPEKTY SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI O DETI A MLÁDEŽ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 1939 - 1945

SELECTED ASPECTS OF SOCIAL WELFARE FOR CHILDREN AND YOUTH
IN THE SLOVAK REPUBLIC 1939 - 1945

Viktória Rigová¹

Autorka pôsobí ako interná doktorandka na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vo svojom výskume sa zaoberá problematikou sociálnej starostlivosti o deti a mládež v prvej polovici 20. storočia, okrem toho sa tiež venuje výskumu tzv. mravne vadnej mládeže v tomto období.

The autor works as an internal doctoral student at the Department of History, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra. The autor deals with the issue of social welfare for children and youth in the first half of the 20th century, in addition to the so-called morally defective youth in this period.

Abstract

The study presents an insight into social welfare for children and youth in the period of Slovak Republic, in the years 1939 – 1945. Its aim is to describe the institutional framework of this kind of care, its implementation in practice and ideological bases.

Key words: social welfare, youth, Slovak Republic

Abstrakt

Štúdia predstavuje sondu do sociálnej starostlivosti o deti mládež v období Slovenskej republiky, teda v rokoch 1939 – 1945. Jej cieľom je priblížiť inštitucionálny rámec tohto druhu starostlivosti, jej uskutočňovanie v praxi a ideologické východiská.

Kľúčové slová: sociálna starostlivosť, mládež, Slovenská republika

Úvod

Dvadsiaty rok existencie Československa bol pre tento stredoeurópsky štát kritický a prelomový v zmysle jeho ďalšieho usporiadania a životaschopnosti. Dohoda štyroch mocností v septembri 1938 spôsobila zlom nielen v medzinárodných vzťahoch, ale aj vnútropolitické zmeny v rámci ČSR. Strata územia, abdikácia prezidenta, vyhlásenie slovenskej autonómie (6. október 1938) – to všetko viedlo ako k oslabovaniu štátu, rovnako aj

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Viktória Rigová, Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra.
E-mail: viktoria.rigova@ukf.sk

k degradácii demokratického systému. Do popredia sa dostávali konzervatívne a ultrapravicové sily, ktorým nahrávalo oslabovanie centrálnej pražskej vlády i kríza československej štátnosti. Následne 14. marca 1939 došlo pod nátlakom nacistického Nemecka k naplneniu snáh vedúcej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS) o vytvorenie samostatného Slovenského štátu. Z postoja a krokov nastoleného ľudáckeho režimu voči niektorým skupinám obyvateľstva sa ukázalo, ako potláčal práva a názory, a tak sa snažil o presadenie jednoty národa, ktorý mal byť názorovo a politicky homogénny. Vykazoval prvky fašizmu odrážajúce sa v militarizme, vypätom nacionalizme a antisemitizme. Režim postupne vybudoval štruktúry sledujúce a kontrolujúce nálady v spoločnosti (Hradská a Kamenec, 2015; Kamenec, 1992; Drábik, 2019). Práve na toto obdobie je sústredená pozornosť v predloženej štúdii. Výskum bol špecificky vymedzený len na sociálnu starostlivosť o deti a mládež. Ako napovedá názov, pôjde o vybrané aspekty tohto typu starostlivosti, nakoľko ide o veľmi širokú a komplikovanú problematiku. Štúdia má za cieľ priblížiť inštitucionálny vývoj sociálnej starostlivosti o deti a mládež, jej ideologické východiská a príklady jej realizovania v praxi. Okrem toho, že je táto téma atraktívna ako pre historikov, tak aj sociológov, jej hodnota stúpa tiež tým, že doterajší výskum dejín prvej Slovenskej republiky bol prevažne sústredený na politiku, tzv. riešenie židovskej otázky či hospodárstvo.

Inštitucionálna základňa sociálnej starostlivosti o deti a mládež

Inštitúcie, ktoré vykonávali sociálnu starostlivosť o deti a mládež, majú svoj pôvod v medzivojnovom Československu, preto je dôležité sa v krátkosti vrátiť ešte do 20. rokov 20. storočia. Hlavným orgánom správy sociálnej politiky a starostlivosti sa stalo Ministerstvo sociálnej starostlivosti (ďalej MSS), ktorého prvým ministrom bol sociálny demokrat Lev Winter. Poradným orgánom MSS bol *Ústredný sociálny ústav* (Falisová, 2004). V roku 1924 bolo v Bratislave oficiálne zriadené *Zemské ústredie pečlivosti o mládež* (ďalej ZÚPM), ktoré bolo neskôr pod vplyvom zmeny štátnej správy nazývané *Krajinské ústredie starostlivosti o mládež* (ďalej KÚSM). Popri zemskom ústredí sa začali na regionálnej úrovni formovať *Okresné pečlivosti o mládež* (ďalej OPM). Tie sa organizovali od roku 1926 z podnetu Ministerstva spravodlivosti (ďalej MS) a na základe odporúčaní súdov. Skladali sa z predstaviteľov verejnoprávných sociálnych orgánov, zástupcov miestnej samosprávy, ale aj spolkov a verejnosti. Postupne ZÚPM v Bratislave uviedlo do činnosti OPM vo všetkých okresoch, pričom ich pôsobnosť sa kryla s pôsobnosťou okresných súdov. V Bratislave tiež od roku 1931 pôsobil nemecký spolok *Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge in der Slowakei* (Šuhajdová, 2016; Hriňová, 2008; Péče o chudé a péče o mládež ochrany potrebnou v republike československé v roce 1931. Díl II., 1937).

ZÚPM spolu s OPM boli inštitúcie poverené starostlivosťou o deti a mládež, ktorú mal pôvodne vykonávať štát, s cieľom budiť porozumenie a záujem o starostlivosť o mládež medzi občanmi (Rákosník a Tomeš, 2012). Poslanie jednotlivých OPM bolo stanovené nasledovne – predstavovali organizačné strediská a vykonávateľov dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o mládež, ktorá potrebovala ochranu či pomoc. Ich cieľom bolo zabezpečenie jej zdravého telesného, psychického a mravného vývoja. Zároveň boli poradným a pomocným

orgánom pre činiteľov, ktorým bola starostlivosť o mládež uložená zákonom. Medzi hlavné úlohy OPM patrilo:

- pestovať, šíriť a prehľbovať pochopenie a záujem o sociálnu starostlivosť mládeže ako slovom, tak aj tlačou a ako medzi širokou verejnosťou, tak aj medzi verejnými činiteľmi
- združovať a organizovať snahu všetkých inštitúcií a zariadení dobrovoľnej starostlivosti o mládež za cieľom ich úspešnej a sústavnej činnosti
- dbať na to, aby boli evidované všetky zariadenia sociálnej starostlivosti o mládež v okrese
- vyhľadávať deti, ktoré potrebovali pomoc a ochranu, viesť ich evidenciu
- viesť zoznam rodín ochotných a schopných vziať si deti do starostlivosti
- poskytovať absolventom škôl rady vo výbere povolania a vyhľadať im vhodného zamestnávateľa
- vybudovať sieť dôverníkov v obvode svojej pôsobnosti
- realizovať preventívne rodinné opatrenia a mať tak dozor nad zdravým vývinom mládeže (Stanovy Okresnej pečlivosti o mládež, 1930)

Týmito opatreniami sa tak snažili predchádzať a preventívne pôsobiť proti narastaniu počtu nezaopatrenej, opustenej a problémovej mládeže. Finančné prostriedky získavali z členských príspevkov, zo spolkov, zbierok, darov, ale tiež zo strany obcí, okresov a štátu. OPM sa členili na niekoľko odborov: (1.) odbor na ochranu matiek a dojčiat, (2.) odbor pre starostlivosť o dorast (3.) odbor vyživovací a ošacovací. Organizačný a pracovný poriadok dorastových odborov na Slovensku uvádza, že ZÚPM rovnako ako OPM sú povolané predovšetkým k ochrane dorastu, teda mládeže. Mali mať pod dohľadom osoby medzi 14 a 18 rokom života, ktoré potrebovali starostlivosť po fyzickej, psychickej, mravnej či sociálnej stránke. Snažili sa o získanie záujmu a porozumenia verejnosti v oblasti dorastovej starostlivosti, zároveň tiež mali kontrolovať jej dosah a účinky. Chudobnú mládež mali podporovať a nadaným umožňovať ďalšie vzdelanie (Organizačný a pracovný poriadok dorastových odborov okresných pečlivostí o mládež na Slovensku, 1936).

Dňa 5. októbra 1931 bol v Prahe zriadený *Svaz československé péče o mládež*, ktorý sa stal poradným orgánom v otázkach týkajúcich sa starostlivosti o mládež v rámci celého štátu. Išlo v podstate o zastrešujúcu inštitúciu pre štyri zemské ústredia pre mládež v Prahe, Brne, Bratislave a Mukačeve, ale aj pre ministerstvá, ktoré prichádzali do kontaktu s touto časťou spoločnosti – MSS, MS, Ministerstvo vnútra (ďalej MV), ale aj Ministerstvo zdravotníctva či Ministerstvo školstva. Popri týchto inštitúciách nemožno zabúdať ani na činnosť spolkov, akými boli napr. *Živena*, *Bratislava*, *Ymca* či *Ywca*, aktívny bol tiež *Československý Červený kríž*. Práve tieto položili základy pre formovanie a činnosť zemskej a okresných organizácií starostlivosti o mládež na Slovensku. V prípade medzivojnového obdobia ešte stojí za zmienku *Inštruktorát Ministerstva sociálnej starostlivosti o mládež*. Inštruktorát bol podriadený MSS, no existoval len medzi rokmi 1919 a 1933 (Péče o chudé a péče o mládež ochrany potrebnou v republike československé v roce 1931. Díl II., 1937; Tišliar a Šprocha, 2013).

Vnímanie sociálnej starostlivosti o mládež, jej úlohy a funkcie sa v slovenskom štáte v porovnaní s tými v medzivojnovom Československu čiastočne zmenili. Prvotnú a zároveň inštitucionálnu zmenu v porovnaní s predchádzajúcim štátnym zriadením vidieť v skutočnosti, že Slovenská republika disponovala len ôsmymi ministerstvami, pričom MSS k nim nepatrilo (Slovenský zákonník, 1939). Zatiaľ čo v období prvej ČSR patrila sociálna starostlivosť o deti a mládež do kompetencií práve tohto ministerstva, a neskôr v roku 1938 do kompetencií Ministerstva sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva, Slovenská republika presmerovala verejnú ochranu mládeže do rúk MV (Vicen, 2010).

Z hľadiska inštitucionálneho zostalo v činnosti KÚSM (od polovice roku 1942 nazývané ako *Slovenské ústredie starostlivosti o mládež*, ďalej SÚSM) a aj OPM – v tomto období nazývané ako *Okresné starostlivosti o mládež* (ďalej OSM). Pre tie bol kritický koniec roka 1938, resp. dianie po prvej Viedenskej arbitráži. Z celkového počtu 80 OSM na Slovensku muselo zastaviť činnosť dvadsať z nich. Dôvod bol jasný – ich pracovný obvod úplne alebo čiastočne zabralo Maďarsko. Zo zvyškov týchto okresov mali byť zriadené 3 alebo 4 nové okresné obvody. Nakoniec bol ich celkový počet 62. OSM tak aj naďalej tvorili organizačné strediská a vykonávateľov dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o mládež v spolupráci so štátom. Pokračovali v dozore nad deťmi v cudzej starostlivosti a nad vykonávaním verejného poručníctva. Okrem toho zabezpečovali dopravu do nemocníc, ústavov, sirotincov a pestúnskych rodín. Pomoc pri tejto činnosti im poskytovali tajomníci, verejní poručníci a 2860 dôverníkov v jednotlivých obciach (Tišliar a Šprocha, 2013). Finančné prostriedky, rovnako ako v medzivojnovom období, získavali z členských príspevkov, zo spolkových zbierok, prednášok, darov korporácií či súkromných osôb, ale tiež zo strany obcí, samosprávy a štátu (Šuhajdová, 2015).

OSM, ich zariadenia, činnosť a pôsobnosť boli organizované na myšlienke, že štát či verejno-právni činitelia nemohli zabezpečovať a vykonávať všetky úlohy sociálnej starostlivosti o mládež. Aj napriek tomu, že sa tieto organizácie snažili vybudovať potrebné zariadenia, mať vyškolený personál, ich úsilie neprinieslo požadované výsledky. Preto bolo dôležité a prospešné, aby sa každý prípad riešil individuálne s ohľadom na prostredie, v ktorom daný jedinec vyrastal a žil. Pre zachovanie základného článku spoločnosti – rodiny a rodinnej výchovy malo byť úlohou OSM dopĺňať a podporovať ju, no v prípade naliehavej podpory ju nahradiť (Chura a Kizlink, 1939).

Počas 2. svetovej vojny vznikla potreba zriadenia inštitúcií sociálnej starostlivosti o mládež aj na tej najnižšej regionálnej úrovni – v obciach. Vystúpili s ňou jednotlivé OSM, ktoré navrhovali zriadiť *Miestnu starostlivosť o mládež* (ďalej MSM) v každej obci, aby sa dosiahol zvýšený výkon sociálnej a sociálno-zdravotnej starostlivosti (Obežník č. 26, 1940). Nakoniec MSM vznikali len v obciach, kde bola zvlášť potrebná starostlivosť a ochrana mládeže. Starali sa najmä o deti poľnohospodárskych, priemyselných robotníkov pracujúcich sezónne mimo obce (Organizačný poriadok Miestnej starostlivosti o mládež, nedatované).

V druhej polovici existencie slovenského štátu nabral na význame *Sociálny ústav Hlinkovej slovenskej ľudovej strany*. Ústav vznikol v roku 1942 a sídlil v Bratislave. Jeho úlohou bolo plniť sociálne a sociálno-zdravotné úlohy HSLŠ, čo v praxi znamenalo:

- vykonávať sociálnu a sociálno-zdravotnú starostlivosť

- usmerňovať činnosť dobrovoľníckych ustanovizní pre sociálnu a sociálno-zdravotnú starostlivosť či už po stránke vecnej, organizačnej či osobnej
- v prípade žiadosti príslušných orgánov podávať posudok o sociálnych, sociálno-zdravotných a verejno-zdravotných úlohách

Ústav mal tiež právo zakladať pobočky. Spravoval a zastupoval ho predseda, ktorého spravidla vymenoval a odvolával predseda HSLŠ (Snem Slovenskej republiky 1941, 7. zasadanie - bližšie pozri http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0517_00.htm [2.4.2019]; Brnula, 2014).

Ideologické východiská a smerovanie sociálnej doktríny a starostlivosti

Pre vymedzenie a pochopenie smerovania sociálnej politiky a starostlivosti na Slovensku v rokoch 1939 až 1945 treba poznať jej ideologické východiská. Tie možno zaznamenať v dikcii ústavy z 21. júla 1939 (ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z.). Ústava bola jednak ideovým podkladom sociálnej doktríny a na druhej strane jasne vyjadrila ovplyvnenie oblasti sociálneho práva katolíckou sociálnou doktrínou. Ústavou bolo akcentované odmietanie dovtedy presadzovaného liberalizmu a individualizmu. Sociálne rozpory mali byť korigované s cieľom dosiahnuť sociálny zmier (nie rovnosť ako to presadzovala striktné odmietaná marxisticko-leninská ideológia) a všeobecné dobro. Ako v prípade ktoréhokoľvek štátneho útvaru, aj v prípade Slovenskej republiky, predstavovala sociálna doktrína v podstate produkt straníckej ideológie – vládnucej štátostrany – v prípade Slovenska to bola HSLŠ. Rozhodujúcim činiteľom v oblasti sociálnej doktríny tak bol kresťanský pohľad – kresťanská morálka spolu so sociálnou etikou. Východiskovými textami sa stali pápežské encykliky, *Nový zákon* a jeho evanjeliá. Kľúčový text predstavovala encyklika pápeža Leva XIII. *Rerum novarum* z roku 1891, ktorá sa stala prevratnou z hľadiska riešenia sociálnej otázky katolíckeho učenia. Encyklika reagovala na rozširujúce sa marxisticko-socialistické hnutie a so svojím pohľadom bola v protiklade s marxistickým ponímaním sociálneho štátu. Ďalším textom, od ktorého sa odvíjala slovenská sociálna doktrína, bola encyklika pápeža Pia XI. *Quadragesimo Anno* z roku 1931. V popredí stála „sociálna spravodlivosť a láska“ a striktné odmietnutie socialisticko-komunistického usporiadania spoločnosti. Spravodlivé sociálne požiadavky nemali byť „monopolom socializmu“ (Mosný a kol., 2014; Rákossník a Tomeš, 2012). Samotný prezident Tiso stotožňoval pápežské encykliky so sociálnym aspektom národného socializmu (Kamenec a Prečan, 1992).

Zásady „sociálnej lásky“ a „sociálnej spravodlivosti“ sa odzrkadľovali aj vo výročných správach OSM. Skvelým príkladom je okres Hlohovec: „*Náš rodiaci sa slovenský život čaká na náš prerod v skutky lásky a vzory trpezlivosti (...) Verejné poručenie, starosť o padlé dievčatá, detské domovy tvoria atmosféru v duchu sociálnej lásky a vytvárajú človeka, ktorý sa stáva iste apoštolom sociálnej lásky a najlepším bojovníkom proti sociálnej nenávisti*“ (Správa o činnosti 1939 OSM v Hlohovci, 1940, s. 1). Ideové znaky sociálnej starostlivosti v sebe v podstate odrážali rodiacu sa ideológiu slovenského štátu ako takého. Jeho hlavným ideológom bol katolícky teológ a filozof Štefan Polakovič, ktorý režim najskôr pomenoval ako „*kresťanský totalitarizmus*“ a neskôr ako „*slovenský národný socializmus*“. Polakovič určil tri primárne východiská – nacionalizmus, socializmus a kresťanstvo (Hruboň,

2014; Pekár, 2014). Na Slovensku sa tak kreoval slovenský národný socializmus v podobe kresťansko-sociálneho nacionalizmu opierajúc sa o vlastný výklad pápežských encyklík (Mosný a kol., 2014; Rákosník a Tomeš, 2012), pričom mal byť implementovaný aj do oblasti akou bola sociálna starostlivosť o deti a mládež.

Autentický a najmä konkrétnejší pohľad do sociálnej starostlivosti ponúka publikácia Alojza Churu a Karola Kizlinka s názvom *Slovensko bez dorastu?* z roku 1939. Kapitola venovaná právnej úprave starostlivosti o mládež uvádza konštatovanie zhodujúce sa so závermi odborníkov z obdobia po vzniku Československa – „*Starostlivosť o mládež stala sa naliehavým problémom prítomnosti. Účelne ju organizovať a prehľbiť ju vyvolaly hospodárske, sociálne a kultúrne pomery dnešného života.*“ (Chura a Kizlink, 1939, s. 953) Opatrenia medzivojnového obdobia tak neboli dostačujúce. Autori videli potrebu zmeniť platné právne predpisy, ktoré vnímali ako roztrieštené a medzerovité. Považovali za nutné uskutočňovať vonkajšie zásahy do tejto oblasti, a to aj napriek dovtedy rešpektovanej pôsobnosti rodiny. Starostlivosť o mládež vnímali ako sociálno-politickú otázku, ktorá súvisela so záujmami národa a štátu. Snaha o zabezpečenie „*zdatného národného dorastu*“, podpora rodiny v plnení jej úloh, formovanie plnohodnotných členov národného a štátneho spoločenstva, a tak zabezpečiť trvalý rozvoj národa a štátu – to bolo vnímané ako naliehavá úloha. V roku 1939 hodnotili stav mládeže ako „*neutešený*“. Príčinu tejto situácie videli v kríze rodinného života. Ani viac ako dvadsaťročné obdobie mieru ju nedokázalo eliminovať. Možno zhodnotiť, že v období Slovenskej republiky došlo k spolitizovaniu starostlivosti o mládež. Už nešlo len o stieranie sociálnych nerovností a zabezpečenie správneho duševného, fyzického a mravného vývoja, ale dôležitosť bola prikladaná vytvoreniu silného a národného dorastu. Takže všetky vynaložené snahy v medzivojnovom období nedokázali vyhovieť neskorším slovenským predstavám o ideálnom stave mládeže. Nazeranie na starostlivosť a výchovu mládeže slovenského štátu teda bolo odlišné ako v ČSR. Starostlivosť o mládež preto zostala sociálnym problémom aj obdobia slovenského štátu (Chura a Kizlink, 1939).

Boj za národné a sociálne hodnoty vyzdvihol i Jozef Tiso. Prezident chcel zo Slovenska vybudovať sociálny štát, v ktorom by boli eliminované všetky triedne rozdiely. V tomto prípade však bol národ postavený nad ideu sociálneho štátu. Zmienky o sociálnej spravodlivosti sa vyskytli tiež v spomínanej ústave: „*Slovenský štát sdružuje (...) všetky mravné a hospodárske sily národa v kresťanskú a národnú pospolitost', aby v nej usmernil sociálne protivy a vzájomne sa križujúce záujmy všetkých stavovských a záujmových skupín, aby ako vykonávateľ sociálnej spravodlivosti a strážca všeobecného dobra (...) dosiahol mravným a politickým vývojom najvyšší stupeň blaha spoločnosti i jednotlivcov.*“ (Slovenský zákonník, 1939, s. 375) Ideál sociálnej rovnosti prezentovaný či už propagandou alebo prezidentom však v priebehu existencie Slovenskej republiky nabral iné kontúry. Eliminovanie sociálnych nerovností sa netýkalo všetkých skupín spoločnosti – Židia a Rómovia sa dostali prakticky na jej okraj.

Prejavy sociálnej starostlivosti o deti a mládež

Podobne ako v prípade Československa, aj Slovenská republika musela v sociálnej oblasti bojovať s problémom nezaopatrenej mládeže. Jednu špecifickú skupinu tvorili deti robotníkov najímaných na práce do Nemecka.

Využívanie lacných pracovných síl zo strednej a východnej Európy vrátane Slovenska vykrývalo dopyt na nemeckom pracovnom trhu. Robotníci zo slovenského štátu boli zamestnaní najmä v nemeckom poľnohospodárstve a priemysle (Schvarc, Hallon a Mičko, 2015). V prípade Slovenskej republiky, ako satelitného štátu nemeckej Ríše, išlo o dobrovoľne odchádzajúcich robotníkov. Poskytovanie pracovných síl sa uskutočňovalo na základe dohody uzatvorenej 8. decembra 1939. Na druhej strane treba pripomenúť, že odvodom týchto pracovníkov mal byť riešený dlhodobý problém nezamestnanosti na Slovensku. Aj keď slovenskí robotníci smerovali do Nemecka, prípadne Protektorátu Čechy a Morava, za lepším zárobkom, často svoje rodiny dostávali do ešte horšej situácie. Pri prevoze finančných prostriedkov (pláce robotníkov) z Nemecka na Slovensko totiž dochádzalo k problémom. Peniaze boli rodinám vyplácané s oneskorením, okrem toho bola stanovená maximálna mesačná čiastka (40 mariek), ktorá mohol byť zaslaná domov. Tá však nestačila na výživu viacčlenných rodín (Mičko, 2014).

Výnosmi MV bolo nariadené notárom a starostom, aby si všímali sociálnu situáciu rodín, kde rodič (živiteľ) odišiel na práce do Nemecka, nakoľko tieto rodiny zostali odkázané samé na seba, a v prípade potreby mali okamžite poskytnúť pomoc (Obežník č. 15, 1939). MV apelovalo na jednotlivé okresy, aby podali správu o potrebe zvýšenej sociálnej starostlivosti pre tieto deti. Medzi takéto okresy patrili napríklad Topoľčany: „*S úctou hlásim, že v tunajšom okrese prichádza v úvahu obec Topoľčany, kde je súrna potreba soc. starostlivosti o deti robotníkov, pracujúcich trvale v Nemecku, nakoľko títo robotníci doteraz neposlali rodinám žiadnych finančných prostriedkov.*“ (Okresný úrad v Topoľčanoch, 1939). Problém s vyplácaním peňazí sa vyskytol aj vo Veľkej Bytči: „*Denne dochádzajú ženy robotníkov (...) a sťažujú si, že mužovia im píšu ohľadne zasielania peňazí a ženy nedostali dovču ani haliera.*“ (Okresný úrad v Veľkej Bytči, 1939). Podobné situácie nastávali aj v ďalších obciach: „*...mimoriadne súrna potreba soc. starostlivosti o deti robotníkov pracujúcich trvalo mimo obce sa ukazuje v týchto obciach: Piešťany, Borovce, Kocurice, Rakovice, Veselé...*“ (Okresný úrad v Piešťanoch, 1939). Niektoré rodiny, ktorých živiteľ odišiel pracovať do Tretej ríše, riešili situáciu starostlivosťou detí u príbuzných (Okresný úrad v Myjave, 1939). O mimoriadnej potrebe sociálnej starostlivosti o túto skupinu detí sa zmienil aj Okresný úrad v Hlohovci. V júni 1939 úrad vyjadril nutnosť zvýšiť starostlivosť o deti osem obcí hlohovského okresu (Siladice, Dvorníky, Bojničky, Zemianska Kert – dnes Zemianske Sady, Šalgočka, Alekšince, Rišňovce, Šág – dnes Sasinkovo). Spolu išlo o pomoc pre 132 detí. Obce týmto ohrozeným deťom nemohli vyjadriť podporu, nakoľko nedisponovali dostatočnými prostriedkami (Okresný úrad v Hlohovci, 1939). Banskostiaavnický okres sa s problémom nezaopatrených detí a mládeže vyrovnal zriadením núdzovej kuchyne pre deti robotníkov (Okresný úrad v Banskej Štiavnici, 1939).

Stabilnou súčasťou starostlivosti o deti a mládež boli zimné pomocné akcie – predovšetkým ošacovanie a stravovanie. KÚSM sa v roku 1939 obrátil priamo na generálny sekretariát HŠĽS, aby zaistil jednotlivým OSM finančný prídelenie na pomoc. V rámci

ošacovacej akcie firma Baťa poskytla na žiadosť KÚSM 10% zľavu na nákup topánok pre deti (Obežník č. 32 a 33, 1939). V zimnom období roku 1939/1940 bolo v rámci 62 OSM vykonaných 1533 ošacovacích akcií. Financované boli spolovice z prostriedkov OSM a miestnych príspevkov, ďalšiu finančnú podporu poskytlo MV a časť nákladov bola pokrytá z výťažku predaja dobročinných známok (Zimná pomocná akcia ošacovania 1939/1940).

Na konci roka 1939 tiež vzišli zo strany KÚSM aj dva osvetové nápady. Prvý spočíval vo vytvorení vlastného časopisu *Sociálna starostlivosť* a druhý v pravidelnom polhodinovom rozhlasovom vysielaní s rovnomeným názvom. Relácia mala osviežiť prácu v OSM jej hromadným počúvaním, zároveň mala slúžiť, podobne ako časopis, na vzdelávanie, zdieľanie dobrých skúseností a podnecovanie iniciatívy v oblasti sociálneho zabezpečenia a ochrany detí a mládeže na Slovensku (Obežník š. 35 a 36, 1939). Z veľkých plánov o rozhlasovej osвете nakoniec vzišla len päťminútová relácia po heslom „*Päť minút sociálnych informácií a aktualít*“ vysielaná každú stredu popoludní (Obežník č. 8, 1940).

Počas existencie slovenského štátu bolo problémom aj umiestňovanie detí do detských domov, nakoľko ich bol nedostatok. Štátne detské domovy sa nachádzali len v Pohorelskej Maši a v Levoči (Hallon a kol., 2019). V tomto zmysle bola komplikovaná situácia napríklad v hlohovskom okrese, pretože „*nemá žiadneho sirotinca ani podobného zariadenia a preto je nútený deti na tieto ústavy odkázané umiestňovať až do št. detského domova v Rim. Sobote² t. č. v Pohorelskej Maši*“ (Správa tajomníka OPM na schôdzu správneho výboru OPM, 1939). Tajomník OSM v Hlohovci tiež upozornil, že pokiaľ sa aj deti dostali do detského domova, dlho tam neboli, nakoľko boli vydávané do pestúnskej starostlivosti. Rodiny sa zvykli k tejto činnosti prihlásiť kvôli peniazom alebo aby tak získali pomocnú silu do domácnosti či statok. Deti sa preto často dostávali do nevhodných rodín, kde trpeli po hmotnej, ale aj mravnej stránke. Riešenie takýchto prípadov bolo komplikované, nakoľko OSM nedokázali dohliadať na tak veľký počet detí umiestnených v pestúnskej starostlivosti (Správa tajomníka OPM na schôdzu správneho výboru OPM, 1939). Pomocné v tejto oblasti boli cirkevné sirotince (Hallon a kol., 2019), ale tiež snahy OSM o zakladanie okresných detských domovov, ako to bolo v prípade Nitry (bližšie pozri Rozpočet Okresného detského domova v Ivanke pri Nitre na r. 1941 a 1942, 1941).

Od roku 1940 sa na celom Slovensku organizoval tzv. Deň slovenskej rodiny, ktorý nahradil dovtedy usporadúvaný „*Sviatok matiek*“. Bol organizovaný pod záštitou ministra školstva Jozefa Siváka, pričom zaangažované a aktívne boli aj jednotlivé OSM v spolupráci s ďalšími inštitúciami a spolkami ako *Živena*, Hlinkova garda, Hlinkova mládež či Akcie katolíckych žien HSĽS (Hallon a kol., 2019; Zápisnica z výborovej schôdze OSM v Hlohovci, 1941). Podľa obežníka KÚSM mal byť na tejto akcii zdôraznený význam rodinnej starostlivosti, výchovy detí a mládeže v „*samostatnom Slovenskom štáte*“. Okrem toho mala byť vyzdvihovaná úcta detí k rodičom a nutnosť správnej výživy a ošetrovania. Súčasťou akcie na oslavu rodiny boli finančné a vecné zbierky (Obežník č. 16 a 20, 1940).

² V tomto období už mesto Rimavská Sobota patrilo Maďarsku (pozn. autora).

Záver

Na základe doteraz uskutočneného výskumu možno zhodnotiť, že vidieť čiastočnú inštitucionálnu kontinuitu v zabezpečovaní sociálnej starostlivosti medzi ČSR a prvou Slovenskou republikou. Samostatným ministerstvom pre túto oblasť síce slovenský štát nedisponoval, no jednotlivé OSM zotrvali vo svojej činnosti a naďalej sa venovali tej najzraniteľnejšej časti spoločnosti – deťom a mládeži. Ďalej boli realizované stravovacie a ošacovacie akcie, ktorých nutnosť bola počas vojny o to výraznejšia. Kolaborácia s Nemeckom sa prejavila a zasiahla priamo aj niektoré slovenské rodiny, ktorých živitelia odchádzali do Tretej ríše za prácou. Tým sa vytvorila ďalšia skupina nezabezpečených rodín, resp. detí, ktorých situáciu sa OSM snažili operatívne riešiť. V rámci ideového chápania sociálnej starostlivosti o deti a mládež a jej cieľov sa do popredia dostala snaha o dosiahnutie silného a národne cítiaceho dorastu. Práve národ, sila, viera a sociálna láska sa stávali hlavnými motívmi pri realizácii sociálnej starostlivosti o deti a mládež. Avšak, aj napriek často proklamovanej „sociálnej láske“ a „sociálnej trpezlivosti“ nemožno vidieť v slovenskom štáte vzor sociálnej starostlivosti. Síce sa na jednej strane snažil o eliminovanie sociálneho napätia a nedostatočného zabezpečenia detí a mládeže štátstvom či jedlom, stále boli skupiny obyvateľstva, ktoré nespádali do ľudáckeho „obrazu sociálnej rovnosti a spravodlivosti“. Išlo o Židov a Rómov – osoby vytlačené na okraj spoločnosti. Zistiť presný a podrobný spôsobom správania sa jednotlivých OSM voči týmto skupinám obyvateľstva, porovnať ich prístup je predmetom ďalšieho výskumu.

*Tento článok odporúča na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda:
doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD.*

Článok vyšiel v rámci projektu KEGA č. 037UKF-4/2018 s názvom Nitra a nitriansky región v čase totality 1939 – 1945; projektu APVV č. 17-0199 Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939-1945

Použitá literatúra

1. DRÁBIK, Jakub, 2019. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-781-7.
2. FALISOVÁ, Anna, 2004. Medzivojnové Československo z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO, Milan a Valerián BYSTRICKÝ (eds.). *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-0795-X.
3. HALLON, Ľudovít et al., 2019. *Kronika Slovenského štátu 1939 – 1941*. Praha: Ottovo nakladatelství. ISBN 978-80-7451-754-9.
4. HRADSKÁ, Katarína a Ivan KAMENEC et al., 2015. *Slovensko v 20. storočí. Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1351-0.
5. HRUBOŇ, Anton, 2014. Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky). In *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme. Zborník z vedeckej konferencie Banská Bystrica 22. – 23. mája 2012*. Bratislava: Ústav pamäti národa. ISBN 978-80-89335-64-0.
6. CHURA, Alojz a Karol KIZLINK, 1939. *Slovensko bez dorastu?: Sociálne-paediatrické štúdium (2. diel, časť 2)*. Bratislava: Roľnícka osveta.
7. KAMENEC, Ivan, 1992. *Slovenský štát*. Praha: Anomal. ISBN 80-900235-3-3.

8. KAMENEC, Ivan a Viliam PREČAN, 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 80-85665-00-X.
9. MIČKO, Peter, 2014. Špecifiká odchodu slovenských robotníkov do „Tretej ríše“ v roku 1942 a negatívne faktory pôsobiace na pokles záujmu robotníkov o prácu v Nemecku. In UHRIN, Marian et al. *Slovensko v roku 1942. Politika – armáda – spoločnosť*. Banská Bystrica: Múzeu SNP. ISBN 978-80-89514-24-3.
10. MOSNÝ, Peter et al., 2014. *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku. ISBN 978-83-7490-742-2.
11. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice československé v roce 1931. Díl II., 1937*. Praha: Státní úřad statistický.
12. PEKÁR, Martin, 2014. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina, Ján HLAVINKA a Michal SCHVARC (eds.). *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, Prodama. ISBN 978-80-89396-32-0.
13. RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ et al., 2012. *Sociální stát v Československu. Právněinstitucionální vývoj v letech 1918 – 1992*. Praha: Auditorium. ISBN 978-80-87284-30-8.
14. *Slovenský zákonník*, 1939.
15. SCHVARC, Michal, Ľudovít HALLON a Peter MIČKO, 2015. *Pracovali v Tretej ríši. Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1451-7.
16. ŠUHAJDOVÁ, Ivana, 2015. Činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí v rokoch 1940 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978-80-8082-842-4.
17. ŠUHAJDOVÁ, Ivana, 2016. Sociálno-výchovné otázky detí a mládeže. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978-80-8082-955-1.
18. TIŠLIAR, Pavol a Branislav ŠPROCHA, 2013. Inštitucionalizácia sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia. In FIALOVÁ, Ivana a Daniela TVRDOŇOVÁ (eds.). *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osвета v dejinách Slovenska*. Bratislava: Slovenský národný archív. ISBN 978-80-970666-6-6.
19. VICEN, Jozef, 2010. Vzťah štátu a rodiny – legislatíva k ústavnej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa. ISBN 978-80-89335-37-4.
20. BRNULA, Peter, 2014. Sociálna práca a jej podoby za slovenského vojnového štátu. In *Fórum sociálnej práce*. č. 1, s. 73-80. ISSN 2336-6664.
21. HRIŇOVÁ, Denisa, 2008. *Problémová mládež v českých zemích v 1. polovine 20. století aneb mládež „mravně vadná“: diplomová práce*. Praha: Karlova univerzita v Prahe.
22. Snem Slovenskej republiky 1941, 7. zasadanie. http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0517_00.htm.
23. Obežník č. 15, 1939. Umiestnenie: Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA Trnava), f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.
24. Obežník č. 32, 1939. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.
25. Obežník č. 33, 1939. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.
26. Obežník č. 35, 1939. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.
27. Obežník č. 36, 1939. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.
28. Obežník č. 8, 1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 67.
29. Obežník č. 16, 1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 67.
30. Obežník č. 20, 1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 67.

31. Obežník č. 26, 1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 67.
32. Okresný úrad v Banskej Štiavnici, 1939. Umiestnenie: Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA Bratislava), f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 4852/1939.
33. Okresný úrad v Hlohovci, 1939. Umiestnenie: SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 8299/1939.
34. Okresný úrad v Myjave, 1939. Umiestnenie: SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 5.905/1939.
35. Okresný úrad v Piešťanoch, 1939. Umiestnenie: SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 12.179/1939.
36. Okresný úrad v Topoľčanoch, 1939. Umiestnenie: SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 10372/39.
37. Okresný úrad vo Veľkej Bytči, 1939. Umiestnenie: SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 1496, inv. č. 295, číslo 6633/1939.
38. Organizačný a pracovný poriadok dorastových odborov okresných pečlivostí o mládež na Slovensku, 1936. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 3.
39. Organizačný poriadok Miestnej starostlivosti o mládež, nedatované. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 6.
40. Rozpočet Okresného detského domova v Ivanke pri Nitre na r. 1941 a 1942, 1941. Umiestnenie: Štátny archív Nitra, f. Okresná starostlivosť o mládež v Nitre. šk. 7.
41. Správa o činnosti 1939 OSM v Hlohovci, 1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 14.
42. Správa tajomníka OPM na schôdzu správneho výboru OPM, 1939. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 27.
43. Stanovy Okresnej pečlivosti o mládež, 1930. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 1.
44. Zápisnica z výborovej schôdze OSM v Hlohovci, 1941. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 1, inv. č. 29.
45. Zimná pomocná akcia ošacovania, 1939/1940. Umiestnenie: ŠA Trnava, f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci, šk. 3, inv. č. 66.